

MARIA HALAMSKA

KONCEPCJA *LES ESPACES SOCIAUX LOCALISÉS* W BADANIACH STRUKTURY SPOŁECZNEJ WSI

1. O MOŻLIWOŚCI INNEGO PODEJŚCIA W BADANIACH STRUKTURY SPOŁECZNEJ WSI*

Socjologia wsi – określając prawie przed wiekiem przedmiot swoich badań – powołała do naukowego życia społeczność lokalną: homogeniczną społecznie i kulturowo, autarkiczną gospodarczo i względnie izolowaną zbiorowość rodzin/grup domowych¹. Każda z nich posiadała pewną strukturę; w Europie były to społeczności chłopskie a ich strukturę wyznaczały takie cechy, jak wiek, płeć, zamożność/wielkość gospodarstwa². Były traktowane jako *part society with part culture* i ta ich kondycja decydowała o metodzie badań ich struktury społecznej. Opisy struktury społecznej wiosek znajdujemy w licznych monografiach z początków XX wieku³, a także w badaniach Instytutu Kultury Wsi oraz Instytutu Gospodarstwa Społecznego, których efektem jest wydany w 1937 r. tom *Struktura społeczna wsi polskiej*, oparty na badaniach w pięćdziesięciu wybranych wsiach, reprezentujących różne regiony kraju⁴.

Prof. dr hab. MARIA HALAMSKA – Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN; adres do korespondencji: ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa; e-mail: m.k.halamska@uw.edu.pl

* Artykuł powstał dzięki badaniom w projekcie „Struktura społeczna wsi i jej świadomościowe korelaty, finansowany przez NCN nr DEC-2013/11/B/HS6/01811.

¹ R. REDFIELD, *Peasant Society and Culture*, Chicago: University of Chicago Press 1956.

² H. MENDRAS, *Sociétés paysannes*, Paris: Armand Colin 1976.

³ Tu tytułem przykładu można wymienić dwie monografie Franciszka BUJAKA – *Maszkienice, wieś powiatu brzeskiego. Stosunki gospodarcze i społeczne*, Kraków: All 1901 i *Żmiąca, wieś powiatu limanowskiego*, Kraków: Gebethner i Ska 1903; Krystyny DUDY-DZIEWIERZ – *Wieś małopolska a emigracja amerykańska. Studium wsi Babice powiatu rzeszowskiego*, Warszawa–Poznań: Polski Instytut Socjologiczny 1938; Zbigniewa WIERZBICKIEGO – *Żmiąca w pół wieku później*, Wrocław–Warszawa: Ossolineum 1963; czy Jana SŁOMKI *Pamiętnik włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, Warszawa: LSW 1983.

⁴ Niektóre z nich weszły w skład próby badawczej IER (później IERiGŻ). Por. A. SIKORSKA,

Te badania ukształtowały pewien schemat analiz struktury społecznej wsi. Według tego schematu: a) w ramach wioski analizowaną jednostką jest rodzina/gospodarstwo domowe; b) rodziny we wsi dzielone są na dwie zbiorowości: rodzin bezrolnych oraz rodzin „rolnych”, to jest posiadających gospodarstwo rolne. I to przede wszystkim te ostatnie, zwane „rodzinami chłopskimi”, ich zróżnicowanie i wzajemne stosunki są przedmiotem analiz. Zbiorowość „chłopów”, a później „rolników” jest następnie dzielona na grupy, najczęściej według obszaru gospodarstwa, ale też szuka się „cech wyodrębniających je według stopnia zbliżenia (pod względem istotnych cech klasowych) do którejś z klas podstawowych”⁵. W późniejszym okresie zmieniały się kryteria podziału⁶. Obszar gospodarstwa jako kryterium podziału zbiorowości, mimo wielu obiekcji utrzymuje się do dnia dzisiejszego. Posługuje się nim np. Krzysztof Górlach⁷, który odwołując się do Maxa Webera, obszar gospodarstwa czyni elementem pozycji rynkowej gospodarstwa. Ta ostatnia staje się podstawą zróżnicowania klasowego współczesnych chłopów w Polsce.

Industrializacja i rozwijające się społeczeństwo przemysłowe wciągały wieś w orbitę coraz silniejszych oddziaływań, aż do utraty przez społeczności wioskowe ich względnej autonomii. Pojawiająca się w latach sześćdziesiątych koncepcja „końca chłopów”⁸ zapoczątkowała dekonstrukcję przedmiotu socjologii wsi: pojęcie „wieś” traciło cechy chłopskiej, jednorodnej *community*; wieś stała się społecznością o zróżnicowanym składzie społeczno-zawodowym, otwartą, integralną częścią społeczeństwa globalnego, poddaną wpływowi mechanizmów jego funk-

Procesy przekształceń w wiejskiej społeczności i chłopskim rolnictwie. Synteza, Warszawa: Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB 2013.

⁵ B. GAŁĘSKI, *Studia nad strukturą społeczną wsi*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum 1973. Powrót do ducha i materii tych analiz, gdzie pełno „figur zapomnianych i dziś już rażących – biedniaków, kułaków i średniaków, leninowskiej trójjedynnej formuły i planu spółdzielczego”, przynosi lektura wymienionego zbioru tekstów; cytat pochodzi ze wstępu do tego tomu.

⁶ W badaniach w 1957 r. właściciele gospodarstw rolnych podzielono na: zarobkujących (wyróbni, tj. utrzymujący się z pracy u sąsiadów, utrzymujących się głównie z pracy poza własnym i sąsiedzkim gospodarstwem rolnym, utrzymujących się głównie z gospodarstwa i ubocznie z pracy poza nim) oraz niezarobkujących (właściciele gospodarstw rodzinnych, właściciele gospodarstw kapitalistycznych). Wyróżniono także: chłopów-spółdzielców, innych właścicieli gospodarstw oraz bezrolnych. Zob. tamże, s. 140. Udział rodzin bezrolnych wynosił wtedy od 34,5% (region opolski) do około 9% w regionach środkowo-wschodnim i południowo-wschodnim.

⁷ K. GÓRLACH, *Świat na progu domu*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński 2001; TENŻE, *Razem czy osobno: przyczynek do koncepcji rozwarstwienia klasowego chłopstwa*, w: *Kulturowe aspekty struktury społecznej. Fundamenty, konstrukcje, zasady*, red. P. Gliński, I. Sadowski, A. Zawistowska, Warszawa-Białystok: Wydawnictwo IFiS PAN – Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku 2010.

⁸ H. MENDRAS, *La fin des paysans*, Paris: Armand Colin 1967.

cjonowania. Była to jednak część – podobnie jak druga, miejska – posiadająca swoją specyfikę, zdefiniowaną przez rolnictwo czy nawet wyłącznie przez niewielką liczebność skupisk ludności. To włączenie wsi przyniosło *profesjonalizację*, polegającą „na profesjonalizacji pracy, opierając się w znacznej mierze na zajęciach już istniejących, które nie miały jednak charakteru zawodowego lub posiadały je w niewielkim stopniu”⁹. Profesjonalizacja to proces, w którym wyodrębniają się zawody nowe i zanikają stare, proces w czasie którego zawód staje się centralnym miejscem usytuowania jednostek w społeczeństwie¹⁰. W społeczeństwie przemysłowym „zawody są tym rodzajem pozycji, które muszą być osiągnane indywidualnym wysiłkiem, na podstawie umiejętności, treningu, wiedzy”¹¹. To czynności wynikające z podziału pracy, wykonywane na rzecz innych, a wykonawcom przynoszące środki utrzymania. Tak rozumiana profesjonalizacja była złożonym procesem, mającym nie tylko wymiar realny, ale także świadomościowy, w postaci inaczej konstruowanego obrazu świata społecznego, pojawianiu się nowych hierarchii społecznych i nowych, na razie trudnych do wyartykułowania, podziałów społecznych¹². W drodze tego procesu struktura społeczna wsi – jak to określił Ryszard Turski¹³ – traciła cechy partykularne, a zyskiwała uniwersalne. Ponadto, na skutek masowej pracy zawodowej kobiet określanie struktury społeczno-zawodowej tylko na podstawie zawodu mężczyzny-głowy rodziny stało się niewystarczające, choć – jak przekonuje Henryk Domański¹⁴ oraz Sylwia Michalska¹⁵ – włączenie kobiet do badań struktury społecznej przynosi nowe problemy

⁹ D. DOBROWOLSKA, I. BIAŁECKI, I. RESZKE, *Zawody w strukturze społecznej*, w: *Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego*, red. W. Wesołowski, Warszawa: PWN 1978, s. 236.

¹⁰ „Geneza wprowadzenia zawodu w obieg analizy socjologicznej ma zatem obiektywne przesłanki. Zróżnicowanie zawodowe uniezależniło się od innych form strukturalnych, uzyskując samodzielną zdolność kreowania pozycji, dystansów i barier decydujących o funkcjonowaniu społeczeństw i losach życiowych jednostek. Role zawodowe zaczęły determinować poczynania ludzkie, niezależnie od różnych form przypisania rządzących się własną logiką, zgodną z wymogami funkcjonowania społeczeństw przemysłowych” (H. DOMAŃSKI, *Struktura społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2004, s. 435).

¹¹ H. DOMAŃSKI, *Struktura społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2004, s. 105.

¹² Eugenia Jagiełło-Lysiowa czasem pisze, że ludzie na wsi nie umieli nawet nazwać czynności wykonywanych przez domowników poza gospodarstwem i określali je jako: „pisze w biurze”, „robi w fabryce”. Por. E. JAGIEŁŁO-LYSIOWA, *Wstęp*, w: *Od chłopca do rolnika* (Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Pamiętniki i studia, t. 4, wybór i oprac. E. Jagiełło-Lysiowa), Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1967.

¹³ R. Turski, *Przemiany struktury społecznej wsi*, w: *Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego*, s. 207-248.

¹⁴ H. DOMAŃSKI, *Zadowolony niewolnik idzie do pracy*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 1992.

¹⁵ S. MICHAŁSKA, *Płeć, gender i struktura społeczna*, w: M. HALAMSKA, S. MICHAŁSKA, R. ŚPIEWAK, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. I: *Stare i nowe wymiary społecznego zróżnicowania*, Warszawa: IRWiR PAN – Wydawnictwo Naukowe Scholar 2016.

metodologiczne. Profesjonalizacja upoważnia zatem do badania struktury społecznej wiejskiej Polski za pomocą metod używanych przez socjologię ogólną oraz do opisu jej społecznego składu za pomocą standardowych kategorii zawodowych. W kategoryjnej analizie zróżnicowania społecznego wskaźnikiem przynależności do danej kategorii jest zawód, gdyż zawiera on „najważniejsze kryteria sumarycznego wskaźnika w strukturze społecznej”¹⁶. Dla istniejących zawodów tworzone są klasyfikacje, które można zdefiniować „jako zestaw kategorii, których zadaniem jest identyfikacja podstawowych segmentów struktury społecznej, jednak bez przesądzenia, w jakim stopniu te kategorie są odzwierciedleniem jakiejś hierarchii”¹⁷.

Traktując wieś jako część społeczeństwa globalnego (co podkreślam przez termin „struktura społeczna wiejskiej Polski”), w analizie jej struktury posługuję się uniwersalną klasyfikacją, którą posługuje się m.in. GUS, a która wzoruje się na Międzynarodowej Standardowej Klasyfikacji Zawodów (ISCO-08). Jest to pięcioszczeblowa klasyfikacja hierarchiczna, obejmująca zawody i specjalności występujące na rynku pracy. Tworzy z nich coraz bardziej zagregowane grupy oraz ustala ich symbole i nazwy. Tu posługuję się najbardziej ogólnymi kategoriami tej klasyfikacji, dziesięcioma tzw. wielkimi grupami zawodowymi (nazwy jak w tabeli 1). Analizę opieram na bazie danych badań Diagnoza Społeczna z 2013 r.¹⁸, przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie ludności Polski. Jak pokazuje tabela 1, struktura społeczna ludności wiejskiej ma swoją wyraźną specyfikę. Do niej należy oczywiście zatrudnienie w rolnictwie, który to zawód wykonuje co czwarty mieszkaniec wsi, ale najczęściej spotykanymi zawodami na wsi są zawody robotnicze, które wykonuje już ponad połowa mieszkańców wsi. I co warto zauważyć – ich udział w strukturze społecznej wsi jest wyższy niż w Polsce ogółem, co zarazem oznacza, że znacząco wyższy niż w mieście. Wieś nie należy już do rolników, ale do robotników. Dość duży udział w strukturze ma dawny inteligent pracujący¹⁹, a dziś przedstawiciel nowej klasy średniej, który nie jest już osamotniony, gdy do tej grupy należy co piąty wieśniak.

¹⁶ H. DOMAŃSKI, Z. KARPIŃSKI, A. POKROPEK, Z. SAWIŃSKI, K.M. SŁOMCZYŃSKI, R. TRZCIŃSKI, *Metodologia badań nad stratyfikacją społeczną*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2012, s. 21.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tą klasyfikacją posługują się także badania Diagnoza Społeczna.

¹⁹ Nawiązuję tu do bardzo powszechnego podziału w okresie PRL-u na „klasę robotniczą”, „chłopów” i „pracującą inteligencję”. Por. np. *Kształt struktury społecznej. Studia do syntezy*, red. W. Weśłowski, Warszawa: PWN 1978.

Tabela 1. Struktura społeczno-zawodowa ludności wiejskiej na tle kraju w 2013 r. (w %)

Grupy społeczno-zawodowe KZiS 2010/ISCO-08	Polska	Wieś
0. Siły zbrojne	0,5	0,4
1. Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy	5,0	2,8
2. Specjaliści	20,1	9,3
3. Technicy i personel pośredni	9,2	5,2
4. Urzędnicy, pracownicy biurowi	6,7	4,7
5. Pracownicy usług osobistych, sprzedawcy	13,3	10,9
6. Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy	11,7	27,4
7. Robotnicy przemysłowi, rzemieślnicy	18,2	22,5
8. Operatorzy maszyn i urządzeń	9,0	9,5
9. Pracownicy przy pracach prostych	6,8	7,3
Segmenty struktury		
Nowa klasa średnia (grupy 1-4)	41,0	22,0
Rolnicy (grupa 6)	11,7	27,4
Robotnicy (5 + 7-9)	47,3	50,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych badań Diagnoza Społeczna 2013.

Oczywiste jest jednak to, że bardzo trudno byłoby znaleźć wierne odwzorowanie tej ogólnej struktury w konkretnej wiosce. W konkretnych wioskach spotykamy bardzo różne układy grup społeczno-zawodowych, a w konsekwencji także odmienne proporcje między trzema większymi segmentami struktury. I te różne kształty struktury społecznej, odmienne układy grup i segmentów, znajdują odbicie w świadomości społecznej jednostek. To zaś kształtuje ich postrzeganie własnego miejsca w społeczeństwie. Problem ten staje się bardzo istotny przy badaniach świadomościowych korelatów struktury społecznej mieszkańców wsi: ocenie własnej pozycji w różnych społecznych hierarchiach, postrzegania podziałów społecznych, kształtowania się poglądów oraz zachowań społecznych. Stanowią one kontekst społeczny, wpływający na zachowania i poglądy jednostek. Dla uchwycenia tego wpływu w badaniach ilościowych socjologia zaczyna operować pojęciem „zmiennej kontekstowej opisującej właściwości środowiska społecznego, w jakim funkcjonuje dana osoba”²⁰. Słowem – tworzą kontekst społeczny, gdyż różne rodzaje układów między segmentami stanowią odmienne płaszczyzny odniesienia.

²⁰ T. ZARYCKI, *Region jako kontekst zachowań politycznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2002, s. 11.

Pojawia się zatem pytanie, w jaki sposób wyznaczyć te zróżnicowane środowiska społeczne. Możliwość taką w moim przekonaniu stwarza propozycja Gilles'a Laferté, przedstawiona w artykule *Des études rurales à l'analyse des espaces sociaux localisés*²¹. Proponuje on rekonstrukcję przedmiotu badań nad wsią według standardowych koncepcji i problemów socjologii i uważa, że taka rekonstrukcja umożliwiłaby lepszy opis struktury wsi i jej stratyfikacji społecznej. Dałoby to możliwość nie tylko opisu – jak chciał E. Durkheim – morfologii społecznej, ale i takiej analizy, która ujmowałaby mieszkające na wsi grupy społeczne w ich wzajemnej zależności. Laferté proponuje badania *umiejscowionych przestrzeni społecznych*.

Umiejscowione przestrzenie społeczne (*espaces sociaux localisés*) to produkt usytuowania różnych wyspecjalizowanych działalności ekonomicznych (przemysłowych, turystycznych, rolniczych, leśnych...) i tym samym różnych strzępów struktury społecznej (charakterystycznej przez niedo-reprezentację wyższej klasy średniej – *cadres superieur* – i burżuazji, nadreprezentację klas ludowych, szczególnie zaś robotników przy mniejszości rolników, a także mnożenie się drugich domów). [...] Umiejscowione przestrzenie społeczne świata wiejskiego są przede wszystkim upostaciowieniem specyficznej morfologii społecznej, bardzo odmiennej od średniej krajowej, kształtowanej na odległość przez – na ogół nieskoordynowane – działania różnego rodzaju ośrodków władzy; polityki krajowe i europejskie, rynki krajowe i międzynarodowe [...]. Wychodząc od społecznych funkcji terytoriów wiejskich, stosunki klasowe ulegają rekonstrukcji wokół stosunków produkcji i walki politycznej, ale także wokół rozrywki, wypoczynku i funkcji rekreacyjnych wsi. Ta morfologia społeczna i specyficzne stosunki społeczne w części dotyczą społecznych doświadczeń grup rezydentów. Struktura społeczna francuskich światów wiejskich, i bez wątpliwości także europejskich, oferuje punkty wspólne i wyraźnie odróżnia się od biegunów miejskich, a zwłaszcza światowych metropolii jak Paryż, Londyn czy Nowy Jork²².

Jest to zatem postulat osadzenia struktury społecznej w kontekście społecznym i przestrzennym. Autor słusznie argumentuje, że każda zmiana – terytorialna, przestrzenna, w strukturze grupy – prowadzi do powtórnego określenia pozycji jednostki względem innych, pozycji samego siebie i własnej grupy społecznej. Przyjęcie takiej koncepcji badań struktury społecznej pozwala na inne ukazanie wsi i jej roli w procesach społecznej zmiany. Przy takiej rekonstrukcji trzeba bowiem odwołać się do historii, co pozwala „przezwyciężyć barierę potrójnej dychotomii: opozycję tradycja/nowoczesność, która nie dostrzega roli rolnictwa i wkładu wsi w modernizację ekonomiczną i społeczną Francji; zbyt silnie podkreślaną opozycję między światami miejskimi i światami wiejskimi; koncentrację uwagi na grupie rolniczej a nie całości wiejskich grup społecznych”²³.

²¹ G. LAFERTÉ, *Des études rurales à l'analyse des espaces sociaux localisés*, „Sociologie” 5(2014), nr 4, s. 423-439.

²² Tamże, s. 425 (tłum. M.H.).

²³ Tamże, s. 430 (tłum. M.H.).

2. OPERACJONALIZACJA KONCEPCJI

Potrzebę wydzielenia pewnych całości społecznych w badaniach nad procesami zachodzącymi na wsi prof. Jan Turowski widział i artykułował już na początku lat sześćdziesiątych XX wieku. Na podstawie badań przeprowadzonych w rejonie Milejowa przedstawiał zmiany w strukturze społecznej obszaru, wyznaczonego „przede wszystkim z jednej strony granicami bazy surowcowej zakładów [...] z drugiej zaś strony wyznaczony zasięgiem rekrutacji załogi robotniczej”²⁴. Aby określić taki obszar, środowisko społeczne, trzeba znać jego cechy i zasięg ich występowania. Dlatego trudnym do przejścia problemem w badaniach, które wychodziłyby poza ramy studium przypadku i miały ambicje uogólniające, jest wydzielenie obszarów, które miałyby podobną strukturę społeczną. Przyjmując, że struktura społeczna wsi jest wielorako zróżnicowana, należy określić 1) charakter tego zróżnicowania, tj. wskazać na istniejące typowe odmiany struktury, 2) przestrzenne jednostki tego zróżnicowania, 3) oznaczyć terytorialne występowanie owych typów.

Podjęliśmy taką próbę²⁵. Podstawą wyróżnienia typów struktury była struktura społeczna ludności zamieszkałej na obszarach wiejskich 314 powiatów (powiaty ziemskie) w układzie trzech wielkich segmentów: rolników, robotników oraz nowej klasy średniej. O wybraniu zdefiniowanych w ten sposób elementów wiejskiej struktury społecznej zadecydowała uprzednia analiza trajektorii zmian tej struktury w latach 1991-2013, która ukazała trzy procesy, decydujące o zmianie jej kształtu: dezagraryzację/depezentyfikację, proletaryzację oraz burżuazyjnienie/gentryfikację, tworzącą na wsi nową klasę średnią²⁶. Postawą do wyodrębnienia typów struktury społeczno-zawodowej stał się odmienny układ tych właśnie trzech segmentów struktury społeczno-zawodowej wsi: klasy średniej, rolników oraz robotników. Posługując się bazą danych reprezentatywnych badań *Diagnoza Społeczna 2013* (dalej: DS 2013) w agregacji powiatowej²⁷, drogą analizy statystycznej z zastosowaniem indeksów dynamiki przestrzennej oraz metody analizy taksonomicznej opartej na algorytmie *k*-średnich i iteracyjnej metodzie Chmur Dynamicznych *Didaya*, wyróżniono cztery typy struktury społeczno-zawodowej wsi: typ mieszany,

²⁴ J. TUROWSKI, *Problem struktury społecznej regionu rolniczo-przemysłowego*, „Przegląd Socjologiczny” 17(1963), nr 1, s. 53.

²⁵ Wspólnie z Moniką Stanny i Radosławem Hoffmannem (por. M. HALAMSKA, R. HOFFMANN, M. STANNY, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. II: *Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej*, Warszawa: IRWiR PAN – Wydawnictwo Naukowe Scholar 2017).

²⁶ M. HALAMSKA, *Struktura społeczna ludności wiejskiej na początku XXI wieku*, w: M. HALAMSKA, S. MICHALSKA, R. ŚPIEWAK, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. I, s. 11-96.

²⁷ Próba wiejska w tych badaniach liczyła 4160 gospodarstw domowych oraz ponad 14 700 osób.

inteligenccko-robotniczy, robotniczy oraz rolniczy²⁸. Każdy powiat ziemski został zakwalifikowany do odpowiedniego typu struktury, co pozwoliło na jego terytorialne zlokalizowanie.

Tabela 2. Typy struktury społecznej według udziału segmentów struktury: nowej klasy średniej, rolników oraz robotników

Typ struktury wsi	Typ	Udział segmentów w %			Odsetek powiatów ziemskich
		Klasa średnia	Rolnicy	Robotnicy	
Mieszany	1	19,0	34,1	47,0	27,4
Inteligenccko-robotniczy	2	40,6	8,6	50,7	16,6
Robotniczy	3	16,9	16,9	66,3	35,0
Rolniczy	4	15,1	59,0	25,7	21,0

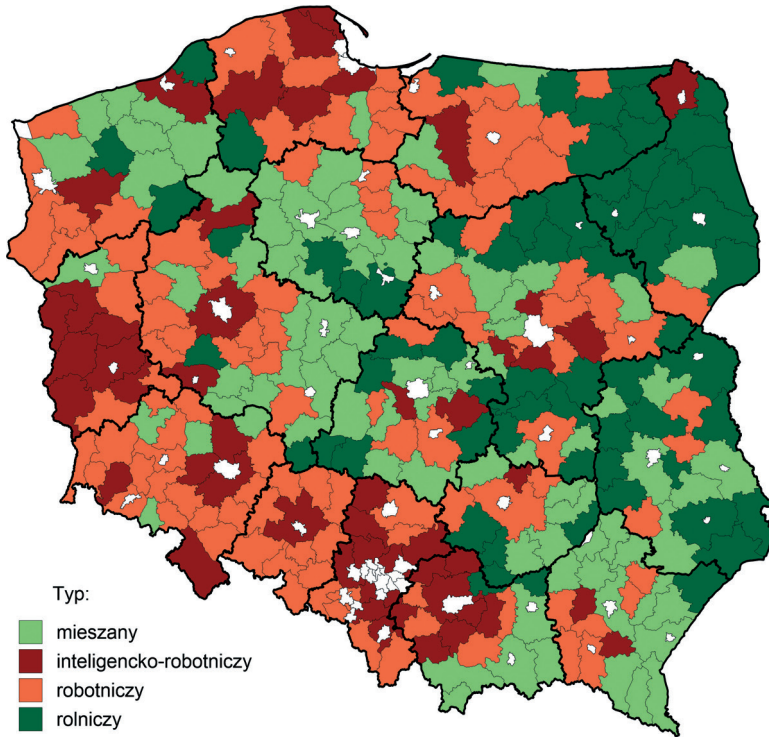
Źródło: Opracowanie własne na podstawie M. HALAMSKA, R. HOFFMANN, M. STANNY, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. II.

Typ inteligenccko-robotniczy charakteryzuje duży udział nowej klasy średniej i robotników, natomiast stosunkowo niewiele jest rolników. Równie niewiele rolników jest w typie robotniczym, gdzie ci ostatni stanowią przeciętnie 2/3 populacji aktywnej zawodowo. Rolnicy, przy niewielkim udziale klasy średniej, zdecydowanie dominują w typie noszącym nazwę od ich profesji. W typie mieszanym relatywnie wyrównany jest udział rolników i robotników.

Te typy struktury występują z różną częstotliwością; najczęściej spotykany jest typ robotniczy, co jeszcze raz potwierdza dominację robotników w wiejskiej Polsce. Rolnicy dominują w strukturze społecznej tylko w co piątym powiecie ziemskim. Lokalizacja przestrzenna nie budzi zdziwienia: bardziej rolnicza jest wschodnia i centralna Polska, robotników i inteligencję częściej spotykamy na południowym zachodzie i północy Polski oraz w sąsiedztwie metropolii.

Posiłkując się opracowaną typologią, badania empiryczne przeprowadzono w czterech powiatach ziemskich, odpowiadającym wyróżnionym typom struktury: skierniewickim (mieszany), koszalińskim (robotniczo-inteligencckim), myszkowskim (robotniczy) oraz lubartowskim (rolniczy). W szczegółowej analizie skoncentrowano się na trzech jasno określonych typach, pomijając typ mieszaną. Te trzy typy zbiorowości – po szczegółowej analizie danych empirycznych – scharakteryzowano w następujący sposób:

²⁸ M. HALAMSKA, R. HOFFMANN, M. STANNY, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. II.

Mapa 1. Przestrzenne rozmieszczenie typów struktury społeczno-zawodowej (według powiatów)

Źródło: M. HALAMSKA, R. HOFFMANN, M. STANNY, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. II, s.101.

- myszkowską (robotniczą), jako zbiorowość o stabilnej robotniczo-inteligenckiej strukturze społecznej;
- koszalińską, jako dynamiczną inteligenccko-robotniczą strukturę społeczną z wyraźnymi procesami gentryfikacji społecznej i elementami deproletaryzacji;
- lubartowską, jako stabilną strukturę typu rolniczego.

W każdej z tych zbiorowości przeprowadzono po 120 wywiadów w gospodarstwach domowych wybranych w sposób kwotowy (struktura źródeł utrzymania w danym typie) oraz odpowiednio: 381, 362 oraz 356 wywiadów indywidualnych z dorosłymi członkami w gospodarstwie domowym.

3. KSZTAŁT STRUKTURY SPOŁECZNEJ A WZORY STOSUNKÓW MIĘDZYKLASOWYCH

Sposób, styl życia wydaje się dobrym przykładem dla ukazania różnic i dystansów społecznych. Jest on różnie definiowany. „Na dużym poziomie ogólności można powiedzieć, że styl życia stanowi zespół postaw, zachowań i ogólną filozofię życia człowieka”²⁹. „Zależy od warunków środowiska, norm społecznych, kultury, tradycji, historii, osobistych wartości, postaw, wiedzy, przekonań, umiejętności życia. Styl życia, obejmujący całość działalności życiowej i jej form oznacza to, co w zachowaniu człowieka jest charakterystyczne, typowe i względnie trwałe”³⁰. „Pojęcie to obejmuje całość potrzeb, wartości, dążeń, upodobań i zachowań właściwych grupie społecznej lub człowiekowi, wyróżniających go od innych ludzi lub grup. Bogactwo treści i form, w jakich przejawia się styl życia, utrudnia jego opis i klasyfikację, może on jednak służyć do opisu rzeczywistości społecznej”³¹, w tym „do charakterystyki wartości, aspiracji, postaw, preferencji i realizacji określonych wzorów życia współczesnego człowieka”³². Bardzo syntetycznie ujmuje to Andrzej Siciński, do którego ustaleń odwołuje się wielu autorów. Styl życia to „zakres i formy codziennych zachowań jednostek lub grup, specyficzne dla ich usytuowania społecznego, tzn. manifestujące położenie społeczne oraz postrzegane jako charakterystyczne dla tego położenia, dzięki temu umożliwiające szeroko rozumianą społeczną lokalizację innych ludzi”³³. Styl życia nie oznacza poziomu życia; jest natomiast „cechą grupową, ważne są zachowania, te ich formy, które są podobne w pewnej grupie, które orientują w odmienności jednej grupy od drugiej, pozwalają na behawioralne zaklasyfikowanie do tej lub innej grupy. Zwracamy dalej uwagę na fakt, iż «styl życia» konstytuują zachowania manifestujące i postrzegane jako specyficzne dla lokalizacji społecznej jednostki”³⁴. Jest więc powiązany z tożsamością społeczną: już istniejącą albo powstającą. Przykładem może być tzw. klasa średnia, która z jednej strony wyróżnia się przez swój styl życia³⁵, z drugiej – słusznie jest postrzegana jako wewnętrznie bardzo zróżnicowana i rozdarta między „klasą wyższą” a „klasą ludową”³⁶.

²⁹ E. BIERNAL, *Prozdrowotny styl życia studentów Wyższej Szkoły Handlowej*, „Kultura Fizyczna” 2001, nr 1-2, s. 7.

³⁰ A. JANCZUR, *Czynniki warunkujące styl życia młodzieży*, Rzeszów: WSP 1988, s. 37.

³¹ L. DYCZEWSKI, *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin: TN KUL 1995, s. 150.

³² J. DASZKOWSKA, M. REWERA, *Styl życia współczesnego człowieka*, w: J. DASZKOWSKA, M. REWERA, *Przemiany wartości i stylów życia w ponowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK 2010, s. 166.

³³ *Styl życia. Koncepcje i propozycje*, red. A. Siciński, Warszawa: PWN 1976, s. 15.

³⁴ Tamże, s. 18 n.

³⁵ H. DOMAŃSKI, *Polska klasa średnia*, Wrocław: Fundacja na rzecz Nauki Polskiej 2002.

³⁶ M. GDULA, P. SADURA, *Styl życia jako rywalizujące uniwersalności*, w: *Styl życia i porządek klasowy w Polsce*, red. M. Gdula, P. Sadura, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2012.

Pisząc o wiejskim stylu życia Hanna Podedworna zwraca uwagę na czynniki wpływające na zróżnicowanie wiejskich stylów życia. Jej zdaniem są to: „– dostępne pole wyboru jednostki: wiejskość z wyboru lub konieczności; – rodzaj wykonywanej pracy i charakter źródeł utrzymania: rolnictwo lub inne źródła utrzymania; – mobilność lub niemobilność społeczna: «biegnąc stoją w miejscu»; – kompetencje kulturowe i kapitał kulturowy jednostki; – zakorzenienie lub wykorzenienie ze wspólnoty lokalnej będące konsekwencją gęstości dostępnych sieci społecznych; – charakter kontekstu lokalnego; – dostępność lub niedostępność instytucji lokalnych”³⁷. Jak pokazują badania, styl życia jest dobrym wskaźnikiem istniejących różnic, zwłaszcza między klasą średnią a klasą ludową³⁸. Badane zbiorowości w każdym powiecie podzielone zostały na „nową klasę średnią” (jak w tabeli 1) oraz „klasę ludową”, która to zbiorowość składała się z „robotników” oraz „rolników”. Ich proporcje są odmienne w każdym powiecie, lecz nie one same – co oczywiste – są przedmiotem analizy, ale skala dystansu społecznego, jaki istnieje między klasą średnią a klasą ludową w zbiorowościach, mających odmienną strukturę.

Do analizy zostało wybranych kilka elementów, istotnych dla stylu życia: stosunek do pracy (pracowitość czy pracoholizm), stosunek do pieniądza i gospodarowania nim (oszczędności, kredyty, zamożność GD), sposoby spędzania czasu wolnego (sport, telewizja, książka, spotkania towarzyskie), towarzyskość (wielkość kręgu towarzyskiego i jego jednorodność/zróżnicowanie, częstotliwość kontaktów), stosunek do religii (praktyk religijnych) oraz ogólna orientacja życiowa. Wartości wskaźników tych zjawisk są w badanych zbiorowościach zróżnicowane (tabela 3). Różnice te zwykle się wyjaśniać odmiennym składem społecznym badanych zbiorowości: cechami demograficznymi i społecznymi. Tu koncentruję się na wpływie innego czynnika, kontekstu społecznego – swoistego *genius loci* zbiorowości: jak wpływa on na zachowania zbiorowości społecznych, wyróżnionych tu subpopulacji – nowej klasy średniej oraz klasy ludowej. Postaram się pokazać z jednej strony, czy mniej lub bardziej liczna klasa średnia wpływa na zachowania tzw. klasy ludowej (stanowiąc dla niej normatywną grupę odniesienia), a z drugiej – czy dominująca klasa ludowa narzuca klasie średniej wzory pewnych zachowań.

³⁷ H. PODEDWORNA, *Styl życia mieszkańców wsi*, w: *Poleskie style życia. Między miastem a wsią. Kongres Obywatelski*, red. B. Łaciak, Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową 2010, s. 43.

³⁸ M. GDULA, P. SADURA, *Style życia*; M. HALAMSKA, *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2013.

Tabela 3. Elementy stylu życia: nowa klasa średnia i klasy ludowe w badanych zbiorowościach: podobieństwa i różnice. Populacje aktywnych zawodowo

Cecha	Myszków		Koszalin		Lubartów	
	NKŚ	KL	NKŚ	KL	NKŚ	KL
Subzbiorowość	25%	75%	39%	61%	9%	91%
Praca więcej niż 40 h/tydzień	38,2%	49,0%	40,7%	32,6%	21,4%	45,3%
GD (gospodarstwo domowe) posiada oszczędności	55,9%	23,1%	50,8%	48,9%	57,1%	37,2%
GD ma kredyty	38,2%	39,4%	49,2%	47,8%	14,3%	39,9%
Gospodarstwo domowe bez samozaopatrzenia*	73,5%	67,3%	79,7%	68,5%	50,0%	10,1%
Dobra sytuacja materialna GD**	88,2%	50,0%	86,4%	75,0%	100,0%	43,2%
Respondent nie uprawia żadnego sportu	55,9%	71,2%	40,7%	53,3%	35,7%	82,4%
GD posiada płatną TV	64,7%	38,5%	81,4%	79,3%	100,0%	60,8%
Respondent używa > 3 h tygodniowo Internetu dla rozrywki	47,1%	50,0%	45,8%	34,8%	64,3%	27,7%
Respondent nie przeczytał ani jednej książki od początku roku***	47,1%	75,0%	28,8%	62,0%	28,6%	79,7%
Respondent był na 3 i więcej spotkaniach towarzyskich od początku roku	70,6%	37,5%	83,1%	59,8%	64,3%	35,8%
Ma nieliczne grono 1-5 osób	61,8%	68,3%	50,8%	39,1%	28,6%	55,4%
Ma liczne grono > 5 osób	35,3%	26,0%	45,8%	47,8%	71,4%	37,2%
Zróźnicowanie kręgu towarzyskiego****	4,1	4,2	4,6	4,1	4,4	3,5
Regularne praktyki*****	35,3%	22,1%	25,4%	23,9%	64,3%	29,1%
Credo życiowe: poczucie sensu, osiągnięcie ważnych celów mimo trudności	70,6%	55,8%	54,2%	58,7%	64,3%	43,2%

Objaśnienia: * samozaopatrzenie – odsetek GD, które nie wykazują obniżki wydatków na żywność z racji konsumpcji produktów z gospodarstwa; ** ocena wysokości dochodów, wyposażenia domu w instalacje oraz sprzęty AGD; *** badania były realizowane na przełomie kwietnia i maja; **** przeciętna odpowiedzi z 6 pytań, różnicujące znajomych według wieku, poglądów politycznych, zamożności, sposobu spędzania wolnego czasu, gustów kulinarnych, poziomu wykształcenia; ***** uczestniczy w nabożeństwach i innych praktykach 4 razy w miesiącu i częściej.

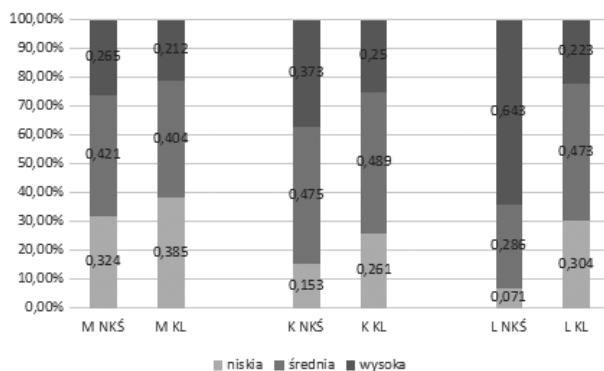
Źródło: Badania i opracowanie własne.

Rozpocznę od enumeracji obszarów różnic między nową klasą średnią a klasami ludowymi, jakie pojawiają się we wszystkich trzech badanych zbiorowościach (patrz tabela 3). W zestawie wybranych elementów stylu życia dotyczą one: poziomu zamożności (dobre warunki materialne, standard i wyposażenie GD, posiadanie oszczędności), niektórych sposobów spędzania czasu wolnego (uprawianie sportu, korzystanie ze zróżnicowanych mediów – płatna TV, Internet, czytanie książek, spotkania towarzyskie), zróżnicowania kręgu towarzyskiego, regularności praktyk religijnych oraz życiowego *credo*. Nowa klasa średnia we wszystkich badanych zbiorowościach wydaje się zamożniejsza i ma znacznie lepiej wyposażone mieszkania w różnego typu instalacje, urządzenia i sprzęt, częściej spotyka się z ludźmi o odmiennych poglądach, poziomie zamożności i wykształcenia, odmiennych gustach kulinarnych czy sposobach spędzania wolnego czasu. Spośród praktykujących – więcej z nich czyni to regularnie. Częściej też uważa, że w życiu ważniejsze niż „przyjemności, dostatek i brak stresu” jest „poczucie sensu życia, osiągnięcia ważnych celów mimo trudności, bólu i wyrzeczeń”. Te różnice – poza regularnością praktyk religijnych – wydają się oczywiste i „naturalne” w świetle charakterystyk klasy średniej spotykanych w literaturze. To jednak, co różni badane zbiorowości – a w czym upatrywać będą wytworzonego przez skład społeczny *genius loci* – to skala różnic, jaka istnieje w przejawach zachowań nowej klasy średniej, usytuowanej w różnych społecznych kontekstach.

Szczegółowa analiza (tabela 3) wskazuje, że największe różnice w sposobach życia istnieją między nową klasą średnią a klasami ludowymi w wiejskiej zbiorowości lubartowskiej. Ten dystans widoczny jest nie tylko w poziomie materialnym gospodarstw domowych, ale także w sposobach spędzania wolnego czasu, sposobach kontaktów z kulturą, praktykach religijnych i artykułowanych życiowych celach. Odnosi się wrażenie, że są to dwie żyjące obok siebie zbiorowości, a nowa klasa średnia – także przez tak typowe inteligentkie zachowania jak czytanie książek – podkreśla swoją odmienność, strzeże jej; ma się wrażenie, że jest to układ międzyklasowych relacji, typowy dla tradycyjnej wiejskiej społeczności. W prawie zupełnej opozycji jest ten układ relacji w wiejskiej zbiorowości koszalińskiej. Tu dystanse między nową klasą średnią a klasami ludowymi są stosunkowo niewielkie, a przejawiają się przede wszystkim w niektórych sposobach (Internet, czytelność) konsumpcji kulturalnej. Jest to także – jak pokazują dane – zbiorowość najbardziej zamożna, choć istnieje w niej – w klasie ludowej – także margines biedy. Tę znaczną jednorodność sposobów życia tłumaczyć tu można trzema powiązanimi ze sobą czynnikami: bezpośrednim wpływem miasta znacznej wielkości; liczną nową klasą średnią lansującą typowe dla niej wzory konsumpcji oraz społeczną młodością tej zbiorowości, na co wskazuje nikły udział wśród biernych zawodowo

(składających się głównie z emerytów i rencistów). Międzyklasowe relacje w myszkowskiej zbiorowości są podobne do koszalińskiego układu: dystanse w niektórych domenach są tu co prawda większe, mniejsze jednak niż w relacjach lubartowskich. Najważniejsze to dystanse majątkowe, ale też istnieją wyraźne różnice w niektórych sposobach spędzania wolnego czasu oraz towarzyskości. Mamy tu więc dwa typy układu relacji międzyklasowych: z jednej strony – opartego na *wzorze elitarnym* z dużym dystansem materialnym i potwierdzonymi odmiennymi sposobami życia, oraz z drugiej – opartego na *wzorze egalitarnym*, podobnych lub zbliżonych do siebie sposobach życia. Odnotować należy, że ten pierwszy typ istnieje w stabilnej zbiorowości zagrzaryzowanej, o znacznym udziale rolników w strukturze społeczno-zawodowej; drugi w zbiorowościach zdegraryzowanych, choć ich dezagrariacja jest produktem różnych epok: w stabilnej strukturze myszkowskiej jest ona dawna, w koszalińskiej – nowa, w której dynamiczny proces dezagrariacji oraz burżuazyjnienia (także ścieżką gentryfikacji) ma właśnie miejsce.

Bardzo wyraźny wpływ kontekstu społecznego, ukształtowanego przez istniejący typ struktury społecznej, widoczny jest w sferze psychologicznej. Tu zilustrujemy go rozkładem samooceny. Badane one były za pomocą skali samooceny Morrisa Resenberga w polskiej adaptacji językowej³⁹. W każdej badanej zbiorowości rozkład samooceny jest nieco inny, choć zbliżony do krzywej normalnej (czego przykładem może być rozkład słupek „K KL” na wykresie 1, co oznacza „Koszalin Klasa Ludowa”).

Wykres 1. Samooceny nowej klasy średniej i klas ludowych według badanych zbiorowości

Źródło: Badania i opracowanie własne.

³⁹ Autorami adaptacji i podręcznika w języku polskim są Irena DZWONKOWSKA, Kinga LACHOWICZ-TABACZEK, Mariola ŁAGUNA – *SES. Samoocena i jej pomiar. Polska adaptacja skali SES Morrisa Resenberga*, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych 2008.

W jakim stopniu kontekst społeczny, stwarzając odmienne płaszczyzny porównań i odniesień, wpływa modyfikująco na samooceny? Wydaje się – jak zostało pokazane na wykresie 1 – że wpływ ten istnieje, co najbardziej widoczne jest w przypadku zbiorowości lubartowskiej. Tu niłą liczebnie zbiorowość nowej klasy średniej (9% badanych) ma wyjątkowo wysokie samooceny: 2/3 badanych osiąga co najmniej wysoki poziom samooceny i tylko kilka procent samooceny niskie. Inny kierunek wpływu obserwujemy w przypadku zbiorowości myszkowskiej, zdominowanej przez robotników. Tu rozkłady samooceny nowej klasy średniej i klas ludowych mają podobny kształt: obydwa są przesunięte w lewo, choć w przypadku NKS to przesunięcie jest mniejsze. Wydaje się, że tu robotnicy jakby „narzucili” NKS wizję świata i społeczeństwa, co w konsekwencji wpływa na postrzeganie samych siebie przez klasę średnią i dalej – na samooceny jej członków. Zbiorowość koszalińska to jeszcze inny przypadek: NKS w swej masie czuje się znacząco lepiej i jest bardziej zadowolona z siebie niż klasa ludowa. Tu dość wyraźnie widać, że aspiracje tej klasy są realizowane.

PODSUMOWANIE

Czyniąc strukturę społeczną głównym elementem kontekstu społecznego wskazywałam, że idzie tu nie tylko o sam skład społeczny zbiorowości lokalnych, ale i istniejące w nich stosunki społeczne. Z samej liczebności wyróżnionych tu wielkich segmentów społecznych – klasy średniej i klasy ludowej – wynika, że układy zależności międzyklasowych mogą przybierać różne formy od dominacji po względną równowagę. Każda z badanych zbiorowości przedstawia odmienną sytuację: zbiorowość wiejskich obszarów powiatu myszkowskiego jest zdominowana przez robotników przy praktycznej nieobecności rolników i znacznym udziale klasy średniej. Dawna urbanizacja i uprzemysłowienie tego regionu miały niewątpliwy wpływ na *genius loci* tej przestrzeni społecznej; ta dawność procesów sprawiła ponadto, że struktura ta ma charakter stabilny. Zbiorowość powiatu koszalińskiego to inny przypadek. To struktura dynamiczna, w trakcie zmiany, która powoduje szybkie kurczenie się segmentu rolników i dynamiczny wzrost – zwłaszcza nowej klasy średniej. I to przede wszystkim ona i jej aspiracje kształtują przedstawienia (wyobrażenia) zbiorowe. Zbiorowość powiatu lubartowskiego to przypadek struktury trwania, gdzie segmentem dominującym są rolnicy. I to zwłaszcza oni decydują o charakterze tej zbiorowości, a przedstawiciele nowej klasy średniej – z udziałem na poziomie 9% – są jak rodzyнки w oszczędnym cieście. Można zatem stwierdzić, że usytuowanie każdego z wyróżnionych segmentów struktury jest odmienne, gdyż znajdują się one w odmiennym otoczeniu społecznym, które stanowią dla niego pozostałe.

W każdej z tych zbiorowości relacje między nową klasą średnią a klasą ludową układają się według odmiennego wzoru. Wskazuje na to analiza stylu życia tych dwóch względnie jednorodnych (tj. nowej klasy średniej oraz klasy ludowej, składającej się z robotników i rolników) zbiorowości społecznych. W zbiorowości lubartowskiej relacje te zdają się oparte na wzorze elitarnym: między nową klasą średnią a klasą ludową – zdominowaną przez rolników – we wszystkich analizowanych przejawach stylu życia istnieją bardzo duże różnice, sprawiające wrażenie istnienia dwóch odrębnych światów. Zachowania typowe dla elity-kłasy średniej są stosunkowo rzadko spotykane u klasy ludowej. W dwóch pozostałych zbiorowościach – koszalińskiej i myszkowskiej – te różnice także istnieją, ale są one kilkakrotnie mniejsze. Zachowania typowe dla nowej klasy średniej są dość powszechnie spotykane także w klasie ludowej. Ta względna jednorodność zachowań widoczna jest przede wszystkim w zbiorowości koszalińskiej, w nieco mniejszym stopniu – w myszkowskiej. Można zaryzykować twierdzenie, że w tych dwóch zbiorowościach międzyklasowe relacje oparte są na wzorze egalitarnym, ale ten wzór ma różną kulturową bazę: w przypadku zbiorowości myszkowskiej to dawna proletaryzacja, w koszalińskiej – dynamika nowego burżuazyjnięcia/gentryfikacji.

Samoooceny zależą przede wszystkim od cech indywidualnych i są one wypadkową aspiracji jednostek i ich realizacji, zadowolenia z samych siebie. Także i tu widać – szczególnie w przypadku zbiorowości myszkowskiej i lubartowskiej – wpływ kontekstu społecznego. U mieszkańców powiatu myszkowskiego egalitaryzm międzyklasowych relacji znajduje potwierdzenie w strukturze psychologicznej mieszkańców wsi. Wydaje się, że wiejska klasa średnia, otoczona prawie wyłącznie różnymi grupami robotników, podziela wartości, pod wpływem których kształtują się aspiracje i oceny ich realizacji. Wieś lubartowska potwierdza natomiast elitarność relacji międzyklasowych: jej klasa średnia tryska samozadowoleniem na tle przeciętnego rozkładu samooocen klasy ludowej.

Mam nadzieję, że analiza ukazuje wpływ kontekstu społecznego nie tylko na zachowania, ale i psychikę mieszkańców wsi. Jest to wpływ na wielu poziomach: dokonuje się w procesie socjalizacji przez normatywne grupy odniesienia, ale i przez uczestnictwo w codziennym życiu społecznym, tworząc ramy dla społecznych porównań. Ten wpływ zależy nie tylko od typu wzoru struktury społecznej, ale przede wszystkim od charakteru (wzoru) międzyklasowych relacji.

BIBLIOGRAFIA

- BĘNTLEWSKA K., Wiejscy procederzyści, reńciści oraz pracownicy umysłowi i fizyczni o stałych dochodach, w: *Struktura społeczna wsi polskiej*, Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego 1937, s. 249-292.
- BIERNAT E., Prozdrowotny styl życia studentów Wyższej Szkoły Handlowej, „Kultura Fizyczna” 2001, nr 1-2.
- BUJAK F., Maszkienice, wieś powiatu brzeskiego. Stosunki gospodarcze i społeczne, Kraków: AU 1901.
- BUJAK F., Żmiąca, wieś powiatu limanowskiego, Kraków: Gebethner i Ska 1903.
- CZERNIEWSKI K., Zagadnienia struktury agrarnej, w: E. STRZELECKI, K. CZERNIEWSKI, R. JĄBŁONOWSKI, K. BENTLEWSKA, *Struktura społeczna wsi polskiej*, Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego 1937, s. 53-163.
- DASZKOWSKA J., REWERA M., Style życia współczesnego człowieka, w: J. DASZKOWSKA, M. REWERA, *Przemiany wartości i stylów życia w ponowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK 2010.
- DOBROWOLSKA D., BIAŁECKI I., RESZKE I., Zawody w strukturze społecznej, w: *Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego*, red. W. Wesołowski, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978, s. 233-296.
- DOMAŃSKI H., KARPIŃSKI Z., POKROPEK A., SAWIŃSKI Z., SŁOMCZYŃSKI K.M., TRZCIŃSKI R., Metodologia badań nad stratyfikacją społeczną, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2012.
- DOMAŃSKI H., *Polska klasa średnia*, Wrocław: Fundacja na rzecz Nauki Polskiej 2002.
- DOMAŃSKI H., *Struktura społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2004.
- DOMAŃSKI H., *Zadowolony niewolnik idzie do pracy*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 1992.
- DUDA-DZIEWIERZ K., *Wieś małopolska a emigracja amerykańska. Studium wsi Babice powiatu rzeszowskiego*, Warszawa–Poznań: Polski Instytut Socjologiczny 1938.
- DYCZEWSKI L., *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin: TN KUL 1995.
- DZWONKOWSKA I., LACHOWICZ-TABACZEK K., ŁAGUNA M., SES. Samoocena i jej pomiar. Polska adaptacja skali SES Morrisa Rosenberga, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych 2008.
- GAŁĘSKI B., *Studia nad strukturą społeczną wsi*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum 1973.
- GDULA M., SADURA P., *Style życia jako rywalizujące uniwersalności*, w: *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, red. M. Gdula, P. Sadura, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2012, s. 15-70.
- GORLACH K., *Razem czy osobno: przyczynek do koncepcji rozwarstwienia klasowego chłopstwa*, w: *Kulturowe aspekty struktury społecznej. Fundamenty, konstrukcje, zasady*, red. P. Gliński, I. Sadowski, A. Zawistowska, Warszawa–Białystok: Wydawnictwo IFiS PAN – Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku 2010, s. 82-103.
- GORLACH K., *Świat na progu domu*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński 2001.
- HALAMSKA M., *Chłopi polscy na przełomie epok*, Warszawa: IRWiR PAN 1991.
- HALAMSKA M., *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2013.
- HALAMSKA M., *Struktura społeczna ludności wiejskiej na początku XXI wieku*, w: M. HALAMSKA, S. MICHALSKA, R. SPIEWAK, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. I: *Stare i nowe wymiary społecznego różnicowania*, Warszawa: IRWiR PAN – Wydawnictwo Naukowe Scholar 2016, s. 11-96.
- HALAMSKA M., HOFFMANN R., STANNY M., *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*, t. II: *Prze-strzenne różnicowanie struktury społecznej*, Warszawa: IRWiR PAN – Wydawnictwo Naukowe Scholar 2017.
- JĄBŁONOWSKI R., *Ludność bezrolna*, w: *Struktura społeczna wsi polskiej*, Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego 1937, s. 165-247.

- JAGIELLO-ŁYSIOWA E., Wstęp, w: *Od chłopca do rolnika, (Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Pamiętniki i studia, t. 4, wybór i oprac. E. Jagiełło-Łysiowa)*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1967, s. 19-108.
- JANCZUR A., *Czynniki warunkujące styl życia młodzieży*, Rzeszów: WSP 1988.
- Kształt struktury społecznej. Studia do syntezy*, red. W. Wesołowski, Warszawa: PWN 1978.
- LAFERTÉ G., *Des études rurales à l'analyse des espaces sociaux localisés*”, „Sociologie” 5(2014), nr 4, s. 423-439.
- LANDAU L., PAŃSKI J., STRZELECKI E., *Bezrobocie wśród chłopów, (Instytut Gospodarstwa Społecznego. Sprawy agrarne nr 3)*, Warszawa: Fundusz Kultury Narodowej 1939.
- MENDRAS H., *La fin des paysans*, Paris: Armand Colin, 1967.
- MENDRAS H., *Societés paysannes*, Paris: Armand Colin 1976.
- MICHALSKA S., Płeć, gender i struktura społeczna, w: M. HALAMSKA, S. MICHALSKA, R. ŚPIEWAK, *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski, t. I: Stare i nowe wymiary społecznego zróżnicowania*, Warszawa: IRWiR PAN – Wydawnictwo Naukowe Scholar 2016, s. 96-128.
- PODEDWORNA H., *Styl życia mieszkańców wsi*, w: *Polskie style życia. Między miastem a wsią. Kongres Obywatelski*, red. B. Łaciak, Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową 2010.
- REDFIELD R., *Peasant Society and Culture*, Chicago: University of Chicago Press 1956.
- SIKORSKA A., *Procesy przekształceń w wiejskiej społeczności i chłopskim rolnictwie. Synteza*, Warszawa: Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB 2013.
- SŁOMKA J., *Pamiętnik włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, Warszawa: LSW 1983.
- Styl życia. Koncepcje i propozycje*, red. A. Siciński, Warszawa: PWN 1976.
- TUROWSKI J., *Problem struktury społecznej regionu rolniczo-przemysłowego*, „Przegląd Socjologiczny” 17(1963), nr 1, s. 53-66.
- TURSKI R., *Przemiany struktury społecznej wsi*, w: *Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego*, red. W. Wesołowski, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1970, s. 207-248.
- WIERZBICKI Z.T., *Żmiana w pół wieku później*, Wrocław-Warszawa: Ossolineum 1963.
- ZARYCKI T., *Region jako kontekst zachowań politycznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2002.

KONCEPCJA *LES ESPACES SOCIAUX LOCALISÉS* W BADANIACH STRUKTURY SPOŁECZNEJ WSI

Streszczenie

Badania struktury społecznej wsi mają w Polsce ponad stoletnią tradycję. Badana obecnie według kanonów socjologii ogólnej ukazuje całą gamę profesji ludzi mieszkających na wsi. Ponad połowę z nich zaliczyć można do zawodów robotniczych, po około jednej czwartej stanowią rolnicy i przedstawiciele nowej klasy średniej. Te proporcje są jednak odmienne w różnych regionach kraju i wpływają na charakter środowiska społecznego, w jakim funkcjonuje jednostka, co zwane jest efektem kontekstowym. Chcąc w badaniach uchwycić jego wpływ, trzeba te odmienne środowiska (konteksty) społeczne zdefiniować i zlokalizować. Artykuł, odwołując się do koncepcji *les espaces sociaux localisés* Gilles’a Laferté, testuje możliwości takiej operacji, wyróżniając cztery typy struktury społecznej wsi (rolniczy, robotniczy, inteligentno-robotniczy i mieszany), dokonuje ich charakterystyki i przestrzennej lokalizacji oraz – na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych – wskazuje wpływ kontekstu społecznego na zachowania i samooceny.

Słowa kluczowe: struktura społeczna wsi; typy struktury; umiejscowione przestrzenie społeczne; kontekst społeczny; zachowania społeczne; samooceny.

IDEA OF *LES ESPACES SOCIAUX LOCALISÉS*
IN THE RESEARCH ON RURAL SOCIAL STRUCTURE

S u m m a r y

Research on social structure of rural areas in Poland have been carried for over one hundred years. Nowadays it is carried according to the methods of general sociology and shows the full diversity of professions of people living in the countryside. More than the half of them are workers, whereas farmers and representatives of a new middle class account each for about a quarter. These ratios are, however, not the same in different regions and have their influence on the character of the social milieu of individuals, the so-called context effect. If the influence of the latter is to be observed, various milieus (contexts) have to be defined and localised. Testing the possibility of such an operation using the idea of *les espaces sociaux localisés* by Gilles Laferté is the subject of the paper. Four types of rural social structure are distinguished: agricultural, workers', intelligentsia-workers, and mixed; they are characterised and localised spatially. Conducted empirical research is the basis of showing the influence of the social context on behaviour and self-appraisal.

Key words: social structure of rural areas; types of the structure; localised social spaces; social context; social behaviour; self-appraisal.